

Dört Halifeyi Farklı Okumak-1: Hz. Ebu Bekir, Mehmet Azimli

Ankara Okulu Yayınları. İstanbul 2018. 191 sayfa.

Muhammet Aydın¹

İslam Tarihi alanındaki eserleriyle bilinen Mehmet Azimli'nin önemli bir eserinin tanıtımını arzu ettik. Azimli'nin önceki eserlerinde olduğu gibi İslam Tarihi geleneğinde bazı ezberlerin tartışıldığı ve sorgulandığı yöntemi/metodu bu eserde de devam etmektedir. İlk planda bu eserin sadece tarih alanını ilgilendirdiği düşünülse de daha geniş perspektiften bakıldığında başta Kelam, Mezhepler Tarihi ve Dinler Tarihi olmak üzere diğer disiplinleri de ilgilendirdiği görülmektedir. Zira Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber sonrası ilk halife olduğu hatırlandığında onun halifelige seçilmesinde Sakife gölgeğinde yaşanan gelişmeler, Sünnilerle Şiiler nezdinde günümüzde popülerliğini korumaktadır. Dolayısıyla halifelikle ilgili tartışmalarda Hz. Ebu Bekir'in dönemi disiplinler açısından önemini korumaktadır. Söz konusu döneme ilişkin yeni çalışmaların insan-siyaset-yönetim, İslam-siyaset, İslam-toplum gibi meselelerde farklı pencereler açacağını beklemek mümkündür.

Azimli eserini giriş ve dört bölümden oluşturmaktadır. Giriş kısmında Sahabe kavramı üzerinde durulurken ilk bölümde Ebu Bekir'in İslam öncesi hayatı ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise halife seçilmesi irdelenmekte, üçüncü bölümde merkeze karşı yürütülen isyanlar masaya yatırılmakta ve son olarak dördüncü bölümde fütihat konusu aydınlatılmaktadır. Burada hemen şunu not etmekte fayda vardır. Üçüncü bölüm içerisinde "Kur'an'ın toplanması" konusuna temas edilmektedir. Kanaatimizce bu konu muhtevası itibariyle müstakil bir bölüm şeklinde yer alsaydı sistematik açıdan daha uygun olurdu. Kitabın tanıtımına geçebiliriz.

Giriş kısmında yazar sahabe konusuna değinmektedir. Çünkü Peygamberin vefatıyla birlikte "Sahabe çağı" denilen bir döneme girilmiştir. Bu dönem Hz. Peygamber'in çevresindeki insanların; İslami anlayış ve yaşamlarını, Hz. Peygamber'in yolunu takip ettirmelerini göstermesi bakımından önemli olduğu gibi daha sonraki asırlar üzerindeki tesirleri ve Müslümanların düşünce ve tefekkür hayatlarına etkileri bakımından da son derece önemlidir. Sahabe tanımı ve algısı önemlidir zira tanım üzerinden sahabenin dindeki konumu gündeme getirilmektedir. Yazara göre sahabeyi anlama konusunda en büyük problem, sahabenin hepsinin adil olduğu; her şeyiyle örnek oldukları; onlara hatalı

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD, maydin@gumushane.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0099-9024.

denilemeyeceği, bu şekildeki bir ifadenin zındıklık olduğu, onları tenkit etmenin Kur'an'ı yalanlama ve reddetme olacağı, onların yanlışlarının içtihat hatası olacağı için yine de sevap kazanacakları iddia edilmiştir.² Azimli bu algıya rivayetlerden referansla cevaplar vermektedir. Şöyle ki, Kur'an ifadesi ile mala tamah edip Hz. Peygamber'i minberde yalnız bırakıp giden ve ayetle azarlanan, Uhut'ta ganimet peşinde koşup mağlubiyeti getiren sahabilerdir. İçlerinde büyük günahlardan; zina, hırsızlık, yalan söylemek, masum kadınlara – hatta müminlerin annesi Hz. Aişe'ye- iftira atmak, haksız yere katl yapmak, Kur'an ifadesiyle fasıklıkla suçlananlar bulunmaktadır.³ Dolayısıyla insan/olgu gerçeğinden hareketle rivayetleri yeniden değerlendirerek daha sağlıklı sahabe algısına ulaşmak gerekmektedir. Aksi takdirde “sahabenin dini otorite olarak benimsenmesiyle birlikte bilgi/ilim, esas niteliğini değişmezliğinden almaktadır. Bu, bilginin kutsallaştırılması bir bakıma ideolojik hale getirilmesi faaliyetidir. Bilgi kutsallaştırılırsa bilgiye dayalı hegemonyalara da alt yapı sağlanmış olur.”⁴

1. Bölüm: İslam Öncesi Hayatı: Ebu Bekir hakkında rivayetlerin genel bir değerlendirilmesi sadedinde şu yorumda bulunmaktadır. Şia'nın, yüceltme ve olduğundan büyük gösterip diğer sahabenin fevkine çıkarma gayreti ile Hz. Ali lehine birçok rivayet uydurmasına karşılık, karşı grup da Hz. Ebu Bekir'i ön plana çıkarma gayreti içerisinde olmuş ve onun hakkında birçok abartılı rivayetlerin nakledilmesine sebep olmuştur. Bunlar siyasi ve mezhebi/ideolojik rekabet gayretleriyle uydurulan rivayetlerdir ve gerçeği yansıtmamaktadır. Ardından yazar tarihsel ve nesnel Ebu Bekir algısından mitolojik ve menkıbevi Ebu Bekir'e rivayetler üzerinden nasıl ulaştığını örneklerle temellendirmeye çalışır: “Hz. Peygamber: Allah, Hz. Ebu Bekir'in hata işlemesini murat etmez.” dedi. “Ey Ebu Bekir! Ümmetimden cennete ilk girecek sensin.” “Ehli cennetin efendilerine bakmak isteyen Ebu Bekir ve Ömer'e baksın.” “Eski kitaplarda Hz. Ebu Bekir'in halife olacağı yazılıdır.” Bir siyasal rivayete daha yer verelim. “Peygamber bir defasında Ebu Bekir, Ömer ve Osman ile birlikte Uhut dağına çıkmıştı. Orada buldukları sırada dağ onları salladı. Bunun üzerine peygamber: Ey Uhut! Sabit ol! Bil ki senin üstünde bir peygamber, bir siddik ve iki de şehit bulunmaktadır. Buyurdu.” Azimli, siyasal tutumların rivayetlere yansıyan örneklerinden birinde Abbasi-Şia rekabetinin izlerini sezmektedir. Ona göre Hz. Ebu Bekir hakkında övgü

² Azimli, Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 18.

³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 18-19.

⁴ İşcan, Mehmet Zeki, *Gelenekten Geleceğe İslami Düşüncede Yenilik*, Kitap yayınevi, İst. 2015, 91.

maksatlı rivayetlerin uydurulmasının baş amillerinden biri Abbasi iktidarındır. Abbasilerin ehl-i beyt mensupları ile giriştikleri mücadele sebebiyle Abbasi çağının yazarları halifenin düşmanları Alioğullarına karşı dengeleme siyaseti gereği Hz. Ebu Bekir'i ön plana çıkarma gayretinde bulunmuş olmaları oldukça muhtemeldir.⁵

2. Bölüm: Halife Seçilmesi: Yazar konuya önemli bir saptamayla başlar. Hilafet kurumunun temeli ilk defa Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Sakife'de atılmıştır. Hilafet kavramı da bu olaydan sonra ortaya çıkmıştır. Dört halife döneminde yapılan bu müessese dini temellere değil, tarihi gerçeklere ve dönemin siyasal örfüne uygun olarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Çünkü dinin temel verileri içinde yönetim biçiminin nasıllığı konusunda detaylı bilgi mevcut değildir.

Ensarın gerçekleştirdiği Sakife toplantısına muhacirlerden katılan üç zat hakkında yazarın yaptığı tespitin nesnel/gerçekçi yorum mu yoksa bir temenni mi olduğunu tam kavrayamadık. Zira tarihte bir şekilde gerçekleşen hadiselerin öyle değil de böyle olsaydı tarzında yorumlamanın, insan, toplum ve tarihin iç dinamikleriyle bağdaştığını söylemek zor gözükmektedir. Hele tarihi zorunlu bir alan olarak değil imkanlar alanı olarak değerlendirdiğinizde ön görülemeyen bir biçimde hadiselerin gerçekleşmesi de aynı oranda olası görünmektedir. Yazarın yorumu şu şekildedir: “Doğrusu Sakife’ye giden üç kişi⁶ sahabeler arasında Hz. Peygamber’in istişare ve görevlendirmelerde bulunduğu önemli insanlardı. O dönemin şartlarını düşündüğümüzde bu üç sahabinin sıra ile halife olması kadar güzel ve dönemin şartlarına uygun bir şey olamazdı. Eğer üçüncü halife Hz. Ebu Ubeyde olsaydı İslam toplumu muhtemelen yüzyıllar süren mücadelelere tesir eden Haşimi-Emevi rekabetinden kurtulmuş olurdu.”⁷ Dönemin şartlarını ve Arapların cârî siyasal örflerini hesaba kattığımızda Haşimi-Emevi rekabetinin kısa süreliğine olsa da ertelenmesi düşünülebilir ancak bu rekabetin ve yerleşik siyasal alışkanlıkların tamamen silinmesi ne kadar mümkün olurdu?

Yazarın ekollerin sağlam kaynak kriteri yapmadıklarından kendi işlerine ve anlayışlarına uygun rivayetlerini kullandıkları şeklindeki tespitleri önemlidir. “Sünni kaynaklara da girmiş Şia'nın görüşlerine karşı Hz. Ebu Bekir'i savunmak, hilafetin onun hakkı olduğuna vurgu yapmak, dahası hilafetin nass yoluyla Hz. Ali'ye değil de Hz. Ebu Bekir'e bırakıldığını ispatlamak üzere her çeşit yola başvurulmuştur. Buna göre Fatiha 6-7; Nisa 69; Maide 54; Tevbe 100; Nur 55; Fetih 16; Haşır 8 ayetleri

⁵ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 43.

⁶ Kendilerine atıf yapılan kişiler Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebu Ubeyde b. Cerrah'tır.

⁷ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 62.

Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin delilidir. Aslında bu tür iddiaların sahipleri için söylenebilecek en doğru şey, ayetleri kendi siyasi ve mezhebi görüşlerine göre yorumlamalarıdır.”⁸

3. Bölüm: Merkeze Karşı İsyanlar: Yazar isyan sebepleri olarak dini zayıflık, kabilesel rekabet, bağımsız yaşam ve ekonomik sebepleri sıralarken; ilk halife döneminde kaynaklarda temas edilen kimi suçlara ilişkin ağır cezalandırmaların Arap savaş örfü çerçevesinde ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Konuyla ilgili uygulamaları tarihsel koşullar ekseninde değerlendirirken şu çıkarıma da yer verir: “Sonuç olarak Kur’an’da ve Hz. Peygamber’in uygulamalarında insanı yakmak suretiyle öldürmek gibi olayların olmaması ve bu tür eylemlerin Hz. Peygamber’den sonra gerçekleşmesi nedeniyle *sahabe toplumunun her yönüyle örnek alınacak model bir toplum değil, ancak genel anlamda kendilerinden ibret alınacak bir toplum kesiti* olduğunu söyleyebiliriz.”⁹

Ardından Azimli Kur’an’ın toplanması ve tertibi konularında bazı spekülatif noktalara değinmektedir. Ona göre “tefsir usulcülerinin ve hadis şarihlerinin yaptığı tasnifin anlamı, şu an elimizdeki mushafta, Hz. Peygamber’e inen bir kısım ayetlerin yer almadığı ve bize ulaşan Kur’an’ın sahabenin hatırlayıp yazabildiklerinden oluşan vahiyler olduğudur.”¹⁰ Azimli’ye göre bu düşünceyi klasik ulemanın çoğu benimsemektedir. Ancak her ne kadar klasik ulemanın çoğunun bu düşünceyi benimsediği söylene de bu iddianın Kur’an’ın mevsukiyeti hakkında zihinlerde oluşturacak muhtemel bazı şüphelerin izalesine yönelik açıklamalara da yer verilmeliydi. Nitekim vahyin korunmuşluğuyla ilgili referans ayeti olan Hicr Suresi 9. ayeti hakkında, ayette dile getirilen korumanın Allah tarafından değil de insan tarafından gerçekleştirildiği savunulmaktadır. “Sahabe Hz. Peygamber’den duyduklarını ve hatırlayabildiklerini yazıya geçirmişler ve böylece bize ulaşmasını sağlamışlardır. Bunun sağlanmasındaki en önemli avantaj Arapların sözlü geleneğe hakim olmaları ve ezber olayının yaygın olmasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber’den bir iki asır sonra kâğıdın İslam dünyasında rahat bir şekilde kullanılmaya başlanması Kur’an’ın korunmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum sadece Kur’an’ın değil o dönemde yazılan birçok klasik eserin de korunmasını sağladı.”¹¹

4. Bölüm: Fütühat: Yazar fütühat sebeplerine dini, siyasi ve ekonomik olmak üzere üç ana başlıkta temas eder. Psikolojik ve

⁸ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 63.

⁹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 93 ve 103.

¹⁰ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 128.

¹¹ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 138-9.

antropolojik açıdan bu konuya değinirken şu tespitlerde bulunmaktadır. İlk halifeler, Ridde savaşları sırasında mağlup olup gururları incinen Arapların zihinlerini, bu mağlubiyetin etkisinden kurtarmak ve onların gayretlerini yeni bir yöne teksif etmek istediler. Bununla Ridde harpleri sırasında savaşın meydana getirdiği bazı istenmedik olayların intikamını alma düşüncesini ortadan kaldırmak istiyorlardı. Ayrıca bu savaşlar sırasında Müslümanlara savaş açmış ve bu yüzden onlara karşı mahcup durumdaki Araplara kendilerini ispatlamaları için fırsat vermek istiyorlardı. Yine eskiden beri yağma kültürü ve kan davaları ile meşgul olan bu insanlar arasında Arabistan'da kaldıkları zaman ortaya çıkabilecek kan davalarını önleyebilmek için bu insanlar topraklarından alınarak hiç vakit geçirmeden kuzeye yönlendirildi.¹² Ancak başka sebeplerden söz edilse de dini sebep baskın boyuttadır. İlk dönem fetihlerinin en önemli nedeni olarak dinin muharrık gücü vurgulanmalıdır. Çünkü İslam'da savaşa izin veren ayetler, zulmü engellemeye yönelik emirlerdir. Kaldı ki, bu konudaki beyanlar, sadece Müslümanların zulme uğraması kaydına bağlanmamış, ezilen bütün insanları kurtarmak gibi bir boyutu da içererek Müslümanlardan sadece ezilen Müslümanların değil, hiç bir din kaydı olmaksızın yeryüzündeki bütün ezilenlerin kurtarılmasını istemektedir.¹³

Sonuç olarak Azimli'nin eseri Hz. Peygamber sonrası sahabenin ilk siyasal tecrübeleri olması hasebiyle hem sahabe algımız hem de siyaset doktrinlerini anlama adına oldukça önemli açılımlar sağlamaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla yazar eserini inşa ederken gelenekteki her rivayete yer vermekte ve bunları objektif bir biçimde değerlendirmeye çalışmaktadır. Aksi takdirde disiplinlerimizin genelde hataya düşmelerinin temel nedeni rivayet malzemesine sağlam metodolojiyle bakılmaması ve her ekolün/mezhebin/ideolojin kendi eğilimleri doğrultusundaki rivayetlere yer vermeleri ve diğerlerini görmezden gelmeleridir. Dolayısıyla rivayetlere yaklaşma bakımından da bilimsel etiğe riayet ettiği söylenebilir. Eser İslam siyaset felsefesi/teorisi hakkında düşünen ve araştıran her okura hitap etmektedir. Bu kitap kültür ve düşünce hayatımız bakımından değerli bir çalışmadır.

¹² Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 152.

¹³ Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Anlamak 1: Hz. Ebu Bekir*, 157-8.